

Op zoek naar Fie

Waag ik mij op die wiebelende brandtrap? Het is de kortste weg, via het dak van ons ateliergebouw naar het dak van jouw geboortehuis, Fie. Destijds de nieuwe zaak van jouw vader H.N. Werkman. Eén van de grootste drukkerijen in de stad. 'H.N.W. J.C. 1912.' staat op de gevelsteen in de Pelsterstraat. De initialen staan voor Hendrik Nicolaas Werkman en zijn eerste vrouw Jansje Cremer. Wat een uitzicht! Torens rondom. Hoe was het om hier te leven in 1915, jouw geboortjaar? De stad Groningen was een eiland op het kruispunt van zand, veen en klei met wuivend graan, paarse hei, stapels turf en 't peerd in de wei. Ik kijk naar beneden en zie de bijna volgebouwde ruimte tussen de Haddingen en Pelsterstraat. Ook jij speelde hier als kind. Nu is het stil. Mijn blik dwaalt zuidwaarts over de koepels van de synagoge naar de gouden toren van het Groninger Museum. In april 2015 werd daar de grote Werkman tentoonstelling geopend om de 70ste sterfdag van jouw vader te herdenken. In het prentenkabinet op de eerste verdieping, naast de tentoonstelling van de werken van je vader, wordt een selectie van jouw stofassemblages getoond. Dat had je vast leuk gevonden.

Vallende man

Ik heb een afspraak gemaakt in het depot van het Groninger Museum om jouw werk te zien voordat het opnieuw ingelijst wordt en achter glas verdwijnt. Ik wil er dichtbij zijn, de huid van de stofcollages bekijken, aanraken en besnuffelen. Voelen hoe je het gemaakt hebt, alsof ik bij je op atelierbezoek ben.

Een werk in bruikleen is net gearriveerd, uit de lijst gehaald en schoongemaakt. Het is een grote collage, getiteld *De vallende man*. We zien een silhouet in een diagonaal geplaatst op een rechthoekig vlak. De figuur, een man, komt vanaf rechts het beeld binnen. De voeten zijn buiten beeld en lijken zich, in een laatste poging overeind te blijven, vast te willen haken achter de lijst.

We weten dat je dit werk gemaakt hebt ter gedachtenis aan de dood van je vader. Op 10 april 1945, een paar dagen voor de bevrijding van de stad Groningen, is hij gefusilleerd bij het Mandeveld te Bakkeveen. Een nekschot was het, zo heeft men je verteld. Je was er niet bij, je hebt het niet gezien. Het beeld vind ik echter zo indringend dat het doet denken aan een ooggetuigenverslag. Aan de houding en de

gesuggereerde beweging lijkt het of de man in de rug geraakt is. De rechterhand nog in een vuist, zoals tijdens het rennen. De linker arm schiet, als in een reflex, omhoog. De mond is geopend.

Een gesprek met je oudste dochter Marjan brengt meer duidelijkheid. Zij vertelde mij dat je tijdens de oorlog op het provinciehuis werkte. Je bureau stond bij het raam met uitzicht op het Martiniekerkhof. Het Scholtenhuis, het hoofdkwartier van de SD, aan de Grote Markt op nog geen 100 meter afstand. Op een dag is daar een gevangene ontsnapt, het Martiniekerkhof op gerend en voor jouw ogen in zijn vlucht neergeschoten. Zou het kunnen Fie, dat je de herinnering aan deze traumatische ervaring hebt ingezet voor dit werk? Je noemt het een monument ter gedachtenis aan de onvrijwillige dood van je vader, maar ook "een aanklacht tegen alle geweld". Je bent er in geslaagd een universeel beeld neer te zetten en het boven het persoonlijke uit te tillen. Het moet niet makkelijk geweest zijn dit werk te maken. Confronterend en pijnlijk lijkt het me je zo in te leven en vorm te geven aan het laatste levensmoment van je vader, gekoppeld aan het drama op het Martiniekerkhof. Je dochter vertelde dat je alles hebt uitgezocht over de toedracht van je vaders dood, maar het te emotioneel voor je was er over te praten. Kunst biedt dan een uitweg, voor de maker alswel de beschouwer. In 2001 schonk je dit werk aan het dorp Bakkeveen, ter herinnering. Het heeft een plaats gekregen in de Hervormde kerk. Nu, te gast in het Groninger Museum, is het het grootste werk in de tentoonstelling.

Hoe is het gemaakt? De figuur is samengesteld uit divers getinte lapjes zwarte voeringstof met de wat ruwere, doffe binnenkant naar boven gekeerd. De nuances in zwart geven beweging aan de vorm. De manier waarop de stof gevouwen is geeft volume aan het anders zo platte textiel. Links onder zie ik het spoor van een uitgehaalde zoom. Textiel met een geschiedenis. Tijdens het knippen is de dunne gladde stof af en toe onder de schaar weggeslipt met een hakkerige, expressieve contourlijn tot gevolg. De stof is met kleine steekjes vastgezet op de textiele drager die vervolgens op karton is geplakt. Niet alleen het verhaal dat we via overlevering kennen is dramatisch, maar ook de manier waarop de beeldende middelen zijn ingezet dragen woordeloos bij aan dit gevoel.

Inventiviteit

Als kunstenaar ben je autodidact, net als je vader. Maar wie kan zich voor jou een betere omgeving wensen dan het kunstzinnig milieu waarin jij bent groot gebracht? Je voelde je er in thuis. "Die sfeer van stilte en aandacht", wanneer je vader aan het schilderen was, trok je aan. "Je wilde later ook zo leven", heb je eens gezegd.

Je was dol op je vader en hij op jou. Volgens je oudste dochter was dit ook een gevolg van de omstandigheden. Je moeder overleed plotseling toen je anderhalf jaar oud was. Liefdevol ben je door je stiefmoeder groot gebracht. Toch heb je, na haar scheiding met je vader, uiteindelijk besloten niet bij haar te blijven wonen maar bij je vader in te trekken. De beklemmende sfeer bij haar thuis, met opvattingen over wat een vrouw al dan niet betaamt, gingen je tegen staan. Je trouwde een kunstenaar, een bewonderaar van je vader. Door eerst de zorg voor je vader, later voor man en kinderen, kwam er pas na je scheiding met Siep van den Berg in 1953 meer ruimte en rust voor de ontwikkeling van je artistieke talenten. Je legde je toe op het maken van tekeningen en papiercollages. In de stad werd je bekend met je kinderatelier.

.. Je was dol op je vader en hij op jou ..

Aanvankelijk een werkplaats waar je kinderen leerde werken in de Werkmantekniken, met drukinkt, rollers en sjablonen. Later, geheel in de geest der tijd, geïnspireerd op de ideeën van 'De Werkschuit' in Amsterdam, werd het een werkplaats voor vrije expressie. Zo noemde je het niet, om een indruk van vrijblijvendheid te ontwijken. Nu kwam je opleiding aan de meisjeskweekschool van pas en de lessen waren voor jouw cursisten een goede tegenhanger naast de rigide tekenlessen in het onderwijs destijds. Hier was het dat je, na het schoonmaken van het atelier, gedachteloos de in elkaar gepropte poetsdoeken uitvouwde en de expressieve schoonheid ontdekte van vlekken drukinkt op een lap. Ieder kunstenaarsatelier ligt vol met bevuild, afgedankt huishoudtextiel. Ook op foto's van de drukkerij van je vader zie je die poetslappen liggen. Hier toon je dezelfde inventiviteit als je vader die de artistieke mogelijkheden ontdekte van de achterkant van houten drukletters en zo zijn eerste druksels maakte. Jij zet bevleete poetslappen in als beeldend middel. Ze lagen vanaf je prilste jeugd geduldig te wachten om door jou bevrijd te worden uit hun functie.

Zielsverwant

Begin jaren zestig werd je eregast van de kunstenaarsgroep NU en niet veel later werkend lid. Of je je op je gemak voelde in deze door mannen gedomineerde kunstwereld is de vraag. In het buitenland trokken je collages de aandacht en in 1968 ontving je hiervoor de *Prijs van de stad Parijs* tijdens een salon voor vrouwelijke beeldende kunstenaars. Dat betekende internationale waardering voor je werk. Je pochte hier niet over. Je hield er niet van in het centrum van de aandacht te staan zegt men. Later legde je je meer toe op stofcollages die onder andere in 1973 te zien waren op een tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Desondanks bleef je als kunstenaar, onterecht, in de schaduw van je vader staan. De invloed van hem is in je werk te zien en te voelen. De heldere beeldtaal, het kleurgebruik en gevoel voor compositie laten overeenkomsten zien. De manier waarop jullie beide de indrukken van de wereld om je heen filteren en toepassen in kunstwerken kun je zielsverwant noemen. Toch heb je met jouw collages een oeuvre ontwikkeld dat heel eigen is.

Collages

De Vallende man is een geabstraheerd figuratief werk. Veel van je collages bewegen zich tussen figuratie en volledige abstractie. In weloverwogen samengestelde composities speel je met vorm, kleur, structuur, beweging en licht. Het is te zien dat je zorg besteedt aan het uitzoeken van de lapjes, fijn of grof geweven, glad of ruw, glanzend of dof. Ben je niet tevreden met de kleur, dan bied een verfbad uitkomst. Van de poëzie van een aarzelende lijn aan de rand van een versleten lapje maak je dankbaar gebruik. Soms schildert je met een doek gedrenkt in drukinkt op een andere lap. Contrasterende rijglijnen zet je niet functioneel, maar beeldend in. Je composities ogen natuurlijk en vanzelfsprekend. Dat wil niet zeggen dat het makkelijk is ze te maken.

In de meest abstracte werken, geen achterliggende verhalen over oorlog, leed of anderszins, die richting kunnen geven aan het kijken. Je stofcollages zien er nog steeds fris uit. Martin Tissing vertelde mij dat hij een werk van jou in bezit heeft dat zo heftig aanwezig is dat hij het in de gang heeft gezet met het beeld naar de muur gekeerd. Zou hij het omdraaien dan kan alles en iedereen wel gaan, sprak hij. Dit zegt iets over de vitaliteit van je werk, ook nu nog. In 2002 ben je overleden. Bij je afscheid hebben je kinderen jouw kist met lappen bovenop je lijk gezet. Je as is verstrooid op een mooi plekje in de natuur vlakbij het graf van je vader op het kerkhof in Bakkeveen. Dat vond je een goed idee, vertelde je dochter.

Kijk, en nu hangt je werk in het prentenkabinet van het Groninger Museum. Naast je vader. 📍

Fie Werkman
Z.t. ('De vallende man'), z.j., Dorp Bakkeveen
Foto: John Stoel